

У печі горить огонь. У хаті темно, баба Вустя навіть каганця не засвітила, і відблиски полум'я тремтять на чорній долівці, на ослоні, на запнутих ряднами вікнах. Максим сидить на припічку, просовує в піч то ліву, то праву ногу, щоб нагріти. Коли припече, то хутенько витягує й береться розтирати підошви.

— Максиме-дитино, лізь на піч,— уже вкотре каже баба. В голосі її турбота, але щоб сердилась, то ні.

— А-а, тут тепліше,— каже Максим і починає цокотіти зубами, наче він і справді змерз.

Баба Вустя переставляє рогачем горщики в печі, там сичить, сотається пара. Баба щось бубонить, її лице здається золотим од рівного, іустого полум'я, в зіницях тремтить по віхтику іскор. А згодом:

— Максимс-дитино, лізь на піч! І скільки тобі казати...

— Е-е-с...— тільки й мимрить онук

Усе в хаті мовчить: і старий стіл, застелений скатеркою, і відро з водою біля порога, і коцюба в кутку, і темні стіни з образами божими. Максим прислухається, чи не долетить який звук із надвору. Чи не долине голос? Нічого не чути. Наче вимерло все. Але ж не вимерло — мабуть, тільки причаїлось. Бо й стіл причаївся, і відро з водою, і коцюба. Все на щось чекає. І він, Максим, теж чекає.

— Максиме-дитино...— знову починає баба. Онук перебиває:

— Може, вам соломи внести? Бо всю спалили...

Вустя дивиться на нього закам'янілими очима. Дивиться на нього, а видно, що також прислухається до вулиці.

— Сидів би й не рипався вже...

Деякий час мовчать. Максим гріє ноги біля вогню, тре п'яти, коли вже добре припече. По хвилі Ж:

— Таки й треба принести соломи.

І, не чекаючи бабиної згоди, скаче на долівку. Пірнає в на-хололі валянки, кидає на плечі куфайчину нишпорить на тапчані за шапкою, а сам скоса позирає на бабу.

— Ну, дивись мені,— каже вона.— Щоб одним духом...

А надворі — нічого не спить. Верби біля тину злегка погойдуються, на щось виглядають. Криниця чекає. Дорога біжить до когось попід хатами. І сніжок на городі рожевим відблиском мерехтить— од далекої заграви, наче усміхається із зловісною радістю. Ніде не світиться...

Двері до повітки відчинено. По хрупосткому сніжку гайнув через обійстя, вже в повітці, набрав повний оберемок соломи, житній дух уже забиває йому подих. Посеред обійстя знову зупинився. Небо над Кулішівкою багрянє, і начебто гул звідти докочується. Завмерло. Знову легенько так загуготіло, гнівливо затремтіло повітря.

Кинув соломі біля припічка, внісши знадвору і дух передранкового морозцю. Баба запитливо глянула — мовляв, що там?

— А нічого не чути,— сказав Максим.— Тільки хмари над Кулішівкою скров'яніли, та гуде так, наче земля здригається.

Задивився в піч. І радів нишком, що баба не наказує роздягатись. Кипляче золото вогню приковувало зір, пробуджувало в душі тривогу.

— Це ж і води треба принести,— мовив.

Баба не обізвалась,— чи не дочула, чи знала, що не переспорить. Схопив відро з мотузком — і вже за порогом. Став. Як і перше, чекали верби коло тину, і рожевів сніжок на городі. Тільки село їхнє Квітки наче аж насупилось, людські голоси долинали від ставу. Це ж і батько туди подався, в кагати. А хіба пін уміє стріляти? Ніколи б не подумав, що він уміє стріляти. От дивно....

Мотузок шурхнув у криницю, плеснула вода. Витягнув поніє відро, поставив на цямрині. Порожньо було в грудях — немов побігав там вітерець, а потім зслизнув, пустку zostавивши. І гіркувато в горлі запекло, наче хто пальцями здушив.

Тільки вніс відро з водою в хату, як у селі гримнуло. Млосна хвиля пробігла по хаті, кліпнув вогонь у печі, а шибки тоненько чи то дзенькнули, чи то зітхнули. І чи то відро в Максимовій руці здригнулось, чи то вода сама сплеснула. Хутенько поставив нідро на лаву й метнувся до порога.

— Максиме-дитино!..— скрикнула Вустя.

Проте не чув — був уже надворі. Горби над ставом тремтіли раптовими спалахами пострілів. Отже, почалось. Отже, сподіва-л ись не марно. Максим шаснув у повітку — тут, у кутку, глибоко зариті в соломі намацав дві гранати. Одну поклав у кишеню, другу — за пазуху. Важке, холодне залізо обпекло тіло. Визир-і іув, чи не шукає його баба Вустя, й метнувся до воріт.

Хоча на душі було лячно, зате легко. Ніг не чув під собою — його несла сама земля. Уявляв собі зустріч із батьком.— "Ти чого прийшов?" —

запитає батько. "Хочу воювати",— скаже він, Максим. "Чим же ти будеш воювати? Адже в тебе ні рушниці, пі автомата",— дорікатиме батько. "А в мене дві гранати є",— відповідь Максим. "На кого ж ти бабу покинув?" — запитає батько. "А вона їсти всім варить,— скаже Максим.— Ви ж самі наказали варити, бо, мовляв, на війні — як на роботі, голодні-ють швидко".— "Ну й розумний ти в мене,— скаже батько.— Як старий. Ховайся швидше в кагат, бо коли німці відступають, то вони дуже люті". — "То й добре, що люті,— скаже він, Максим.— Коли люті, то їх легше бити".— "Ну й розумний ти в мене",— не втримається од усміху батько.

— Стій, хто йде!

Він аж злякався з несподіванки. А придивився — дядько Перепелиця стоїть біля погребу, бо в кого ж іще можуть бути такі колосисті, обвислі вуса, бо в кого ж іще може бути такий розплесканий ніс?

— Та це я, хіба не впізнаєте? — несподівано для самого себе жалібним голосом протяг Максим.— А ви що робите?

— У воєнне врем'я по вулиці ходити ніззя! — сказав дядько Перепелиця.

І зашкутильгав до Максима. Хлопець надумав тікати, та вже пізно: дядько міцно схопив за плече. І треба ж було з ним зустрітись! Такий лагідний, такий добрий дядько Перепелиця, а диви, як тримає!

— Та пустіть, я до батька,— став проситись.

— Ша!—сердито мовив Перепелиця — У воєнне врем'я не можна нюні розпускати!

Гм, усе він знає: і по вулиці не можна в воєнне врем'я ходити, й нюні не можна розпускати. Наче він їх справді розпускає! Ото вже дядько! А прикидався завжди добрим та божим!

— Батько ж просив гранати йому принести! — ще пробував викрутитись.

— Стій! Які гранати? Ану давай сюди!

Оце ще й така халепа — гранат позбувся. Краще б уже мовчав, а там було б видно. Ну й дядько, ну й Перепелиця! І чого ото він лізе туди, куди не просять?

— Куди це ви пхаєте мене в погріб? Я в погріб не хочу! — мало не закричав Максим.

— А то тебе питають — хочеш ти чи не хочеш,— не дуже й сердито пробурчав дядько, відчиняючи ляду до погребу в своїх сінях,— Ану залазь і не ворущись! А я піду до баби Вусті й перекажу, де ти ховаєшся.

О, бачили такого? Ще й до баби подається, скаже їй. А хто його просить? Ніхто. Сидів би вже разом із усіма в цьому погребі й не рипався.

Максим оглядівся. На буряках та картоплі, присипаній соломою і застеленій так-сяк ряднами, сиділи всі Перепелиці. І весела пащекувата Дунька, яку завжди аж на другий куток села чути, і її похмура, непримітна сестра Степанія, од якої, розказують, чоловік аж на фронт забіг, така вже вредна вдалася. І маленьке Перепеленя біля діжки з квашеними яблуками примостилось — білолиций, з пампушковатим личком Петрусь. Бач, як витріщився на Максима, дивується, що побачив тут у цю пору. І маленька Перепелівна — синьоока, шустра, як пташеня, Галя — теж дивиться здивовано. А ген і баби-сусідки в чорних хустках, позакутувані, позатушковані, тільки гострі носи повистромляли.

— Здоров був, козаче,— зразу ж Дунька вчепилась до ньо-го.— Чи не свататись?

Максим стояв посеред погребу і мовчав. На гладущику блимав каганець, нерівно освітлюючи насторожені обличчя.

— Ага, не свататись,— не вгавала Дунька.— В такий пізній час уже вертаєш од котроїсь.

— Причепилась...— буркнула Степанія.— Навіть дитини не пожаліє.

Максим бочком-бочком ступив уперед — та й притаковив-ся біля Петруся, що мав два пшеничні колосочки замість брів. А Перепеленя сяднуло на нього фіалковим зором синіх очей і поспитало тихенько:

— Що там нагорі?

Не відповів — усе ще був сердитий на старого Перепелицю, котрий забрав у нього гранати і запроторив у цю яму. Але, помітивши, що всі на нього дивляться, мовив спроквола.-

— Небо над Кулішівкою горить, а біля ставу стріляють. Впала тиша. Світло каганця здригнулось, і по лицах пробіг

раптовий чорний вираз.

— Середнівку спалили позавчора,— сказала Степанія,— і Дабівку. Всі хати погоріли, й почорніли садки.

У картоплі весело пискнула миша, їй відповіла друга. Знову здригнулося світло каганця. Грудочка землі впала зі стелі в бочку з квашеними яблуками, якраз на кружок,— і розбилась. Хтось почав хреститись у кутку, і тінь од руки неворотким круком заметалась по стінах, по згорблених постатях.

— Земля тремтить,— зовсім спокійно, без подиву сказала пащекувата Дунька.

А Максимові зовсім не страшно. І якби був не в погребі, а зверху, то ще вільніше почувався б. А чому б і ні? Бо німці таки відступають, а не наступають, бо німців таки женуть! І люди з усього села зібрались, щоб затримати їх, щоб у мішок зав'язати. Дуже просто навіть — мішок! А наші ж на п'яти наступають фрицам, дихати їм не дають!

Ляда вгорі відхилилась — і всі підвели очі. В отвір заглядав кривий Перепелиця, трусячи пухнастими вусами.

— Я надворі буду,— сказав.— Якщо хату підпалить, то зразу ж скажу, виведу всіх.

Та й зачинив ляду. Але ж, мабуть, десь уже горить, коли заговорив про це, бо чого б нагадувати? А чия ж то горить? Мабуть, на дальньому кутку села, від ставу... І всі відчували занепокоєння, і всі завмерли, прислухаючись, чи не затремтить земля, та позирали раз у раз на стелю.

— Корова мукає,— похмуро сказала Степанія.

Всі ще дужче нашорошили вуха. А Максим мимоволі всміхнувся і підморгнув синьоокій Галі. Вона вдала, що не помітила підморгування, але зір її поглибшав і почорнішав од здивування.

— Піду, їсти їй дам,— мовила Дунька і подерлась по драбині вгору. Простугоніли над головами її кроки — і влякло все. Хоч би миша яка обізвалась, але також, видно, попричаювались, мовчать.

І тут довгастий язичок світла примеркнув, далі стрімко витягнувся вгору — і погас. Морок поглинув усе. Лише згодом зашаруділа картопля і почувся жалібний Галин голосок Що Максимові залишалось робити? Добрався навпомацки до драбини, а тоді з щабля на щабель —вже в

сінях, і вже надворі. Не видно ніде Перепелиці? Не видно, ну й добре. Шаснув попід загатою на причілок, постояв, прислухаючись, а тоді вже і роздивлятися почав.

Освітлені хмари над Квітками брались малиново та багряно. Позагусали вони, закам'яніли низько, наче велетенське каміння. А ген ота, над полем, наче аж кров'ю сочиться, набрякли крайки і страшна така, що й очі одвести не в змозі. А біля неї зеленкувата, як би хто прив'ялою травою її притрусив. І гуркіт котиться двигтучий від Кулішівки, немов там залізними ціпами багатенно молотильників саму біду вимолочують. А біля їхнього ставу вже тихо. Знову причаїлися Квітки. В жодному вікні блимак не блимне, а так на душі, ніби зараз неминуче скоїться щось. І Максим знову відчув, як полегшало його тіло, як невагомими стали ноги, а в скронях тьохнула раз і другий швидка, гаряча кров.

Але з чим же йти до батька? Гранат немає, а не піде ж він із голими руками. Ну й Перепелиця! Позаганяв усю свою сім'ю до погребя і його, Максима, теж надумав запроторити. Гм... Але з чим до батька йти? Може, просто дрючок виламати? Але засміють усі. Батько перший засміє, бо він такий, любить і з самого себе покепкувати, не тільки з когось... А, згадав! У бузині біля цвинтаря німецький кинджал лежить — ще зовсім новий, у піхвах, там його білобровий Петрусь заховав, що оце в ямі сидить.

Од цвинтаря — глиняниками, далі через верболози понад ставом, а потім уже і вгору поп'явся. До кагатів ще не добрався, а тут із засідки хтось:

— Ні з місця!

Еге ж, як суворо заговорив Гордійчук! Так, що й не впізнаєш, якщо не захочеш впізнати, еге ж, як сердито!

— Та це я, хіба не впізнаєш, Сашко?!

Сашко промовчав — мабуть, роздумував. А згодом:

— Чого тут ходиш?

— Та треба...

— Ану, марш додому! — знову сердито крикнув Гордійчук. Максим спершу злякався; кинувся назад, але зразу отямився.

Це ж можна обійти Гордійчука збоку, а він нехай собі сидить, задавака. Бач, і він командувати взявся, так, наче не вони позавчора удвох спускались на санчатах із горба, а потім на дерев'яних ковзанах із підбитими дротами по ставу гасали. Ну, добре, ми тобі все пригадаємо... "Ні з місця!.. Марш додому!.." І все таким голосом, наче маму рідну перелякати зібрався.

О, в якусь продовбину скочив по пояс. Це ж добре, що приморозило вночі, а якби така ожеледь, як звечора? Був би мокрісінький, а в валянках хлюпало б, що хоч бери роззувайся та виливай... Ген і кагати видно над шляхом. Але що він батькові скаже? Га?.. Мовляв, так і так, ось німецького кинджала знайшов, дуже гострий, то приніс, може, знадобиться. Були ще гранати дві, але хіба донесеш їх, коли отой Перепелиця зустрівся йому й відібрав?!

Вже близько, то треба навзгинці... Ні, навзгинці не можна, бо подумають, що чужий, і стріляти почнуть. Краще йти прямо. Можна б і пісню заспівати, щоб упізнали одразу, але хто ж на війні співає?

Вже й голоси чути, їй-богу! Здається, про нього балакають. І батьків голос чути — такий приглушений, рідний! Тату!—хочеться крикнути. Але не крикнув. Хотів побігти. Але не побіг, стримався. Ще подумають, що наступає!

— Максиме! — долинуло батькове здивоване й тривожне. — Ти?

— Я... — відповів невпевнено Максим, зупиняючись біля кагату і зазираючи вниз. Там сиділо кілька чоловік із їхнього села, а поміж ними батько.

— Сталося щось? — знову поспитав батько й простягнув до нього руки.

— Нічого, — відповів Максим, опинившись унизу.

— Що ж це ти приніс?

— А-а... — промимрив Максим і сховав кинджал за спину. Батько забрав у нього кинджал і всміхнувся. Добре, що

ніхто, крім Максима, не бачив того усміху, а то хоч крізь землю провалюйся!

— А чого ти прийшов? — допитувався батько.

— Ну... — не знаходив слів Максим. — Сказати, що баба їсти наварила.

Дядьки засміялись, а батько запитав:

— Що наварила?

— Картопля вже готова. І куліш скоро поспіє.

— Оце б зараз гарячого кулешу, — промовив хтось із темряви і зітхнув.

— Ви казали, що зголоднієте,— знайшовся Максим, зраділий і повеселілий.— Ви казали, що на війні, як на роботі.

— Та воно робота і є,— знову зітхнув той самий чоловік у глибині кагату,— Оце трохи постріляли, а тепер сидимо й спочиваємо. Добре, що червоноармійці наспіли на поміч...

— Де вони? — вражено запитав Максим і підвівся. Але ні спереду, ні з боків нічого не побачив.

— Та вже є,— сказав той самий голос— Уже не пустимо німця через село, хай начувається. Біля Кулішівки йому й капець буде... Оце б зараз теплої страви поїсти...

— Я принесу,— похопився Максим.— Сам побіжу.

— Е-е ні,— мовив батько.— Йдіть удвох із Сашком Гордійчу-ком... А я до ставу спущуся зустрічати вас... Іди...

Сашко, здавалося, нітрохи й не здивувався, знову побачивши перед собою Максима. Виліз із бурту, сказав:

— По куліш, то й по куліш... А я вже наші танки бачив. Спускались пагорбком, тримаючись за руки. Максим зовсім не думав про бабу Вустю та її куліш. У голові тільки й крутилось — як би це зайти до Перепелиці та забрати в нього гранати. Тепер мусив би віддати, бо Максим уже не якийсь потіпака, а до кулешу приставлений. А куліш треба охороняти!

Над Квітками, над Кулішівкою, над нічними полями дивовижним грозовим соняхом — похмурим і зловісним — розцвітало небо.